

DOBÓ GÁBOR*

**AZ AVANTGÁRD REÁLPOLITIKÁJA:
KASSÁK LAJOS KÍSÉRLETE A SAJÁT MŰVEIRE ÉS *DOKUMENTUM* CÍMŰ LAPJÁRA
VONATKOZÓ KRITIKAI FOGADTATÁS MEGSZERVEZÉSÉRE BÉCSI EMIGRÁCIÓJÁT KÖVETŐEN (1925–1927)**

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy Kassák Lajos miként és milyen eredménnyel próbálta meg az irodalomtörténet-írás által az utolsó magyar avantgárd lapnak tekintett *Dokumentum* című folyóiratát (1926–1927, Budapest) beágyazni a már létező magyarországi kulturális intézményrendszerbe és diskurzusokba. Paradox helyzetről van szó, hiszen a történeti avantgárd többi szereplőjéhez hasonlóan Kassák is olykor provokatív módon hangsúlyozta az általa megkövesedettnek tartott kulturális intézményrendszeren való kívülállását, ugyanakkor *használta* is azt.¹ Kassák magát és lapjait a magyar kulturális viszonyokon és konvenciókon kívül (fölül) álló szereplőként írta le, aki ugyanakkor, ugyanebben a viszonyrendszerben és hagyományban mozgott íróként, lapszerkesztőként, kritikusként, képzőművészként és kulturális menedzserként. Eszközei és lehetőségei szerények voltak: nem tudott anyagi tőkét mozgósítani erre a célra, és szimbolikus tőkéje (elismertsége) is korlátozott volt. Jobbára, bár nem kizárólag, a nyugatos modernizmus avantgárdra is nyitott szereplőiben bízhatott – ez már 1915-től, *A Tett* című lapjának indulásakor, majd a *Ma* budapesti időszakában, illetve 1926-tól a *Dokumentum* esetében is így volt.²

Tanulmányomban újonnan feltárt források alapján azt elemzem, ahogy Kassák Lajos bécsi emigrációja végén (ahol a Tanácsköztársaság bukása után 1920 és 1926 között élt), majd Magyarországra való visszatérésének éveiben, 1925 és 1927 között életétársával, Simon Jolánnal együtt rendkívüli tudatossággal és helyzetismerettel építette fel, illetve igyekezett befolyásolni saját médiareprezentációját és műveinek kritikai visszhangját egyes kritikusok és lapok mozgósításával, bizonyos vitákba való bekapcsolódással, illetve viták provokálásával. Bővebben foglalkozom azzal, hogy annak ellenére, hogy Kassák bécsi emigrációja után kiadott első lapja, a *Dokumentum* részben a *Nyugattal* szemben pozicionálta magát, ugyanakkor Kassákék a *Nyugaton* keresztül is próbáltak Magyarországon érvényesülni, egy olyan viszonyrendszerben (az irodalmi mező autonóm pólusán), ahol a *Nyugat* központi helyzetben volt.³

A Kassák közlési stratégiájáról tanúskodó források feltárása és elemzése annak megértéséhez fontos, hogy a magyar irodalmi élet nem csupán sikerült és kevésbé sikerült művek, illetve az ezekről folyó néha szakmai, néha személyeskedő vitákból állt, hanem hatalmi viszonyok is szabályozták azt. Egyszerűen fogalmazva: előnyökhöz (például könnyebben nyilvánossághoz) jutott az, aki hozzáfért – például – anyagi forrásokhoz vagy az irodalom infrastruktúrájához, és hátrányban volt (például nem, vagy korlátozottan jutott szóhoz), aki nem támaszkodhatott ilyesmire. Ebből a szempontból vizsgálom, hogy Kassák milyen tudatossággal építette fel írói karrierjét, ideértve azt is, hogy nyilvános énkonstrukciójának megalkotása, műveinek létrehozása stb. mellett miként biztosította saját megélhetését is. Erről a kérdésről eddig alig tudtunk valamit, és csak a kultikus beszédmódban megszólaló vissza-

* A szerző 2016-ban és 2017-ben a Deák Dénes Alapítvány ösztöndíjában részesült *Avantgárd és művészeti kommunikáció 1.: a búszas évek avantgárd folyóiratainak önleírása és kritikai fogadtatása Magyarországon*, valamint az *Avantgárd és művészeti kommunikáció 2.: a búszas évek avantgárd folyóiratainak szerkesztéspolitikája Magyarországon* című kutatási terveivel. A tanulmány a Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal – NKFIH, K-120779 számú, *Kassák Lajos avantgárd folyóiratai interdiszciplináris megközelítésben (1915–1928)* című kutatási projektjéhez kapcsolódóan készült.

¹ Erre az ambivalenciára hívja fel a figyelmet: VAN DEN BERG et al. 2012, 11–12. Továbbá: BÄCKSTRÖM 2007.

² A *Dokumentum*ról több összefoglaló tanulmány jelent meg, amely a lapot elhelyezi a magyar művészet- és irodalomtörténeti hagyományban, a baloldali kultúra kontextusában és foglalkozik a közvetlen recepciójával. A teljesség igénye nélkül: CSAPLÁR 1975, 102–127; FORGÁCS – MILLER 2013, 1128–1156; DOBÓ 2017, 207–233.

³ BOURDIEU 2013; SZOLLÁTH 2015, 161–184.

emlékezőkre hagyatkozhattunk, akik Kassáknak olyan (bizonyára meglévő, de ellenőrizhetetlen) szerkesztői tulajdonságait emelték ki, mint vélt állhatatosságát, eltökéltségét, egyenességét, határozottságát, összeférhetetlenségét stb. Az anekdotikus és/vagy kultikus beszédmódban megszólaló visszaemlékezések és értelmezések nem azért problematikusak, mert nem tényyszerűek vagy mert nem objektívek, hanem mert láthatatlanná teszik azt a viszonyrendszert, amely támogatta a domináns irodalomfelfogást képviselőket, és semlegesítette az azt támadókat. Tehát értelmezhetetlen marad mindaz, amit összefoglalóan a kulturális hegemonia működésmódjának nevezhetünk.⁴ Kassák közlési politikájának feltárása nem csökkenti Kassák érdemeit, sőt, a hozzáférhető források egy nagyon is tudatos értelmiségi törekvéseit rajzolják ki, aki radikális művészeti és politikai elképzeléseivel a magyar kulturális viszonyrendszer pontos ismeretében, és a rendelkezésére álló szimbolikus és gazdasági tőke megfelelő csoportosításával igyekezett elérni a potenciális olvasókat.

KASSÁK ERŐFESZÍTÉSEI SAJÁT KANONIZÁCIÓJÁNAK ELŐSEGÍTÉSÉRE

Kassák igyekezett megszervezni irodalmi életművének kanonizációját. A kanonizáció szimbolikus legitímálta volna Kassák avantgárd művészetét is, amelyet a magyar sajtó a mindenkori legradikálisabb művészeti irányzatokkal, ezen belül is az avantgárddal kapcsolatban használt értelmezési stratégiák alapján gyakran megbélyegzett.⁵ Kassák törekvése részben sikeres volt, hiszen önéletrajzában, az *Egy ember életének* első köteteit a kritika a magyar próza jelentős teljesítményeiként ünnepelte. Kassák korabeli kanonizációja, vagy legalábbis elfogadása azonban az avantgárd jegyek kijelölésével és lehatárolásával járt együtt: Kassák mint prózaíró (az *Egy ember élete* című önéletrajznak „vallomásos” és lélektanilag hitelesnek ítélt szerzőjeként) elfogadható volt a kritika számára, azonban mint avantgárd költő, és főleg mint avantgárd mozgalmarszervező és szerkesztő: nem.⁶ Az intézményesült modernizmus fórumain – mint amilyen a *Nyugat* is volt – megjelent kritikák hozzásegítették Kassákot ahhoz, hogy a magyar irodalmi élet fontos szereplőjévé váljon és maradjon mint irodalmár, de nem tette lehetővé, hogy az általa képviselt művészeti paradigma érvényesüljön Magyarországon (ami folyóiratainak célkitűzése volt). Kassák csekély ráhatással rendelkezett a szakkritikától eltérő logikával működő főszórbeli sajtóra, amelynek egyes szereplőivel egyébként szintén kapcsolatban állt. A húszas évek második felétől rendszeresen feltűnt a napilapokban és társasági lapokban (rendszerint mint munkásból, illetve csavargóból lett író vagy mint egykori forradalmár, vagy mint az „izmusok” hazai képviselője), ami kimutathatóan ismertséget, de kétes hírnevet szerzett neki.

Kassák műveinek kanonizációja érdekében támogatta, hogy általa egyébként konzervatívnak és/vagy szűklátókörűnek tartott irodalmárok is foglalkozzanak munkáival. Például ilyen szerepet szánt a *Nyugat* köréhez tartozó Komlós Aladárnak, aki ekkor elsősorban irodalomkritikusként volt aktív. Így írt Simon Jolánnak⁷ azon reményéről, amely szerint a nyugatos modernizmus fórumain is rendszeresen megjelenő, de az avantgárdra is nyitott Komlós – akivel Kassák ambivalens viszonyban volt – hozzá fogja segíteni a szakmai elismertséghez. „*Engem jobban érdekel a Komlós féle banket. Űgyesen beszélj vele és próbald az ügyet mennél szébben nyélbeüttetni vele. Erre a mókára szükség lenne. Légy vele jóban és esetleg kérd meg, hogy segítsen korrigálni is*” – írta Kassák egy 1926. június 4-én Komlós bevezetőjével, és Simon Jolán szavalaival a Mentor könyvesboltba szervezett esttel kapcsolatban. „*Ugy látszik ő azt akarja velem csinálni, amit más tanárok Adyval csináltak. Ő lesz az én történet csinálom (gondolja) hagyni kell őt és segíteni is kell efelé a vágya felé. Értesz?! Légy ügyes.*”⁸

Kassák éveken át igyekezett elősegíteni, hogy Komlós kritikáival és tanulmányaival hozzájáruljon műveinek kanonizációjához. Tisztában volt vele, hogy Komlós független véleménye sokkal többet jelent az életművének elismertetésével kapcsolatban, mint Kassák saját munkatársainak és olykor apologetáinak megnyilvánulásai. (Kassák első monográfiusa, Gáspár Endre, már 1924-ben kismonográfiát írt *Kassák Lajos, az ember és munkája* címen,

⁴ GRAMSCI 1970, 271–293, bővebben: GRAMSCI 1971.

⁵ DOBÓ 2016, 709–728.

⁶ DOBÓ 2015, 277–288.

⁷ Itt jelzem, hogy a nyilvánosságban való megszólalás egyebek mellett szociolingvisztikai kérdés is volt, emiatt fontosnak tartom Kassák és Simon Jolán leveleit – az első közlésre való tekintettel is – betűhíven idézni. Ezek a szövegek megerősítik azt az eddig inkább anekdotikus, részben Kassák önéletrajzából származó tudásunkat, hogy a szerző nem bírta a standard magyar nyelv írásos változatát (lásd például: „*Kérem, én gyári munkás vagyok, s így nem értem rá a regényt helyesírásban megcsinálni. Ezt a részét csak úgy gyorsan köllött elvégezni. De ha a szerkesztő elvtársnak tetszik majd a dolog, akkor kérek szabadságot és helyesírásban is megírom*” – KASSÁK 1927b, 142). Az irodalmi nyelvváltozat birtoklása és a közéleti presztízs összefüggéseiről ld: BOURDIEU 2001, 67–99.

⁸ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/22, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

amelyben Kassák irodalomtörténeti jelentőségét Adyéhoz mérte, sőt, magasabbra is értékelte Adyénál.)⁹ Elfogultságuk miatt Kassák munkatársainak a véleménye értelemszerűen kisebb jelentőséggel bírt az irodalmár közvélemény számára, mint a független kritikusoké. Kassák és Simon Jolán tudatosan igyekeztek használni Komlóst mint független kritikust, annak ellenére, hogy konzervatívnak tartották, és egyébként is szkeptikusak voltak Komlós szakmai teljesítményével kapcsolatban. Amint Simon Jolán írta Kassáknak egy 1925-ös levélben: „*tegnap voltam Komlós „Mentor” nál [Mentor Könyvkereskedésben] tartott első előadásán. Nem volt túlságosan érdekes. Az 50 és 60 és 70 es kor íróiról beszélt. Arany Vajda, Reviczky, Komjáti Jenő [...] 90 es évek realistái Bródy, Gárdonyi, Szabolcska, aki fiatal korában igaz költői verseket alkotott, többek közt hibája az, nem elég vallásos. [...] Az előadási modora egészen rossz, unalmas, de ez nem jelenti azt, hogy szakzerűen alapos.*”¹⁰ Kassákéknak mégis fontosak voltak Komlós *Nyugatban* megjelent kritikái, annak ellenére, hogy az avantgárd dal kapcsolatban rendkívül távolságtartó (Kassákék által szintén konzervatívnak tartott, ám tisztelt) Osvát Ernő szerkesztői befolyása miatt sem várhattak Komlóstól feltétlen elismerést. Simon Jolán 1925-ben egy Komlóssal folytatott beszélgetésről számolt be Kassáknak, amely szerint „*ott beszéltem vele [Komlóssal], és kérdeztem, mikor jön le a tanulmány [Komlós recenziója egy Kassák-kötetről] – Nem tudja, mert Osvát azt akarja, hogy némi változtatást csináljon rajta hogy szídjon téged [Kassákot], amibe ő nem akar belemenni. Ugy egyelőre, nem tudnak meg egyezni.*”¹¹

A szimbolikus és a tényleges legitimációt szolgálta Kassákéknak az a törekvése, hogy elismert fórumokon, például a *Nyugatban* jelenjenek meg művei és az azokról szóló kritikák. A szimbolikus legitimációt ez annyiban segítette elő, amennyiben a *Nyugat* még az 1920-as évek közepén is a magyar modernség központi fóruma volt (részben ez ellen jött létre a *Dokumentum*). Kassák közvetlenül emigrációból való hazaérkezése előtt törekedett arra, hogy rendszeresen publikáljon a *Nyugatban* nemcsak prózaíróként (az *Egy ember élete* 1924-től folytatásokban jelent meg a *Nyugatban*), hanem novellistaként és kritikusként is. Simon Jolán 1926 őszén arról tudósította Kassákot, hogy „*Suschny¹² ma nálam volt és átadta két cikked és leveled. Cikkeid nagyon szépek! Azonnal ki vittem őket Osváthnak, aki még mindig betegen fekszik. A hét egyik napján kapok választ. nekem az az érzésem, hogy elfogadja.*”¹³ Ugyanebben az évben Kassák kortárs erdélyi irodalmi körképet tervezett írni a *Nyugatba* – a tanulmány végül a meghiúsult utazás miatt nem készült el. „*Ha Osváttal még beszélsz, kérdezd meg tőle nem-e akar egy hosszabb tanulmányt az Erdélyi irodalomról, művészetről, ha elmegyünk – megcsinálom neki.*”¹⁴ Kassák 1926-ban egy nyugatos szerzőket is tárgyaló kritikasorozattal jelentkezett a *Nyugatban*.¹⁵

Kassák azért is törekedett az elismert lapokban, így többek között a *Nyugatban* való megjelenésre, mert azt remélte, hogy ez elősegíti tényleges legitimációját. Kassák jogi és adminisztratív helyzete a hazaérkezése előtti években, és rövid ideig hazaérkezése után is, tisztázatlan és bizonytalan volt. Sohasem kapott azzal kapcsolatban biztos, és főleg hivatalos információt, hogy hazaérkezése után nem fogják letartóztatni. Azt remélte, hogy mint alkalmazott művészt és az irodalmi élet elismert alakját, nem vonják eljárás alá, vagy ha mégis, akkor segítségül tudja hívni a sajtónyilvánosságot.¹⁶ Ezért is tartotta fontosnak, hogy a hazaköltözése körüli hónapokban megjelent *Tisztaság* könyvéről elismert kritikus írjon recenziót: „*jo lenne, ha még a könyv megjelenése előtt beszélne emberekkel a kritika írásról. Szabó Lőrincet is meg kellene fogni, hogy ez esetben foglalkozzon vele hosszabban. Ezek nagyon fontosak lennének a hazameneteltem ügyében.*”¹⁷ Kassák bizonytalan helyzetét jelzi, hogy egyes napilapok sem akartak elsőként kritikát megjelentetni munkáiról. Az 1926-os *Tisztaság* könyvéről például a *Magyar Hírlap* munkatársai „*bizalmasan megmondták, ha valamelyik más polgári lapban jön [kritika a Tisztaság könyvéről], akkor ők is hoznak, de ők elsőként nem akarnak lenni. Hát, most az Ujság első lesz, kíváncsi vagyok, hogy akkor állják e szavukat.*”¹⁸ A kötetnek végül széleskörű, vegyes, de nem elítélő kritikai visszhangja volt.¹⁹

⁹ A monográfia jelentőségéről és kontextusáról bővebben: TVERDOTA 1977b, 663–678; DERÉKY 1993, 133–148.

¹⁰ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/54, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

¹¹ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2063/54, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

¹² Hans Suschny, aki többek között a *Ma* bécsi időszakában volt a lap felelős szerkesztője.

¹³ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, 1926. szeptember 10, KM-lev. 2063/155, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

¹⁴ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031-24, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

¹⁵ *Füst Milán; Gellért Oszkár költészete; Szomory Dezső: Levelek egy barátnőmhöz stb.*

¹⁶ DOBÓ 2018, 274–297.

¹⁷ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/26, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

¹⁸ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. szeptember–október], KM-lev. 2063/161, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

¹⁹ P[ÜNKÖSTI] 1926, 30; HEVESY 1926, 2–3; [N. N.] 1926; KOMLÓS 1926; MELLÉKY 1926, 57.

Kassák továbbá azért is igyekezett elismert fórumokon és fősodorbéli újságokban (főleg napilapokban) megjeleníteni, illetve kritikákat íratni műveiről, hogy nyilvánosságot szerezzen magának és a *Dokumentum*nak. Kassák számára természetesen ez jelentette a leghatékonyabb és legkézenfekvőbb módot arra, hogy publicitáshoz jusson, hiszen saját, Simon Jolán vagy a *Dokumentum* előadóestjei szűkebb közönség előtt zajlottak (igaz, nem annyira kevés érdeklődő előtt – a források nem egyszer két-háromszáz fős közönségről beszélnek); a *Dokumentum* terjesztése megoldatlan volt (állítólag Zelk Zoltán járta a lap példányaival a belvárosi kávéházakat), ennek megfelelően az újság példányszáma és előfizetőinek száma is feltehetően alacsony volt – bár a kérdésről nem rendelkezünk korabeli adatokkal, csak évtizedekkel későbbi, legendásító visszaemlékezésekre hagyatkozhatunk.²⁰

Kassák és Simon Jolán a *Dokumentum* idejére már jelentős tapasztalattal rendelkezett azzal kapcsolatban, hogy miként tudnak jelen lenni a sajtóban. Kassák már 1923-as, Bécsben kiadott *Kassák új versei* című kötetének magyarországi kritikai visszhangját is igyekezett megszervezni Bécsből. A legfontosabb nyugatos szerzőkkel íratott volna a kötetéről. Levelében arra kéri Simon Jolánt, hogy „*az antológiából adj Kosztolányinak, Babitsnak, Osváthnak, Raithnak, Földinek, Kárpáti Aurélnak, Borosnak, Füst Milánnak és mindenkinek, aki valami szempontból számításba jöhet. [...] Szóval még egyszer: okosan csinálj mindent.*”²¹ Simon Jolán 1925-ben a nagy napilapokban és hetilapokban elhelyezendő kritikák lehetőségeiről számolt be Kassáknak. A levélrészletből kiderül, hogy Kassákék korántsem csak a modernista lapokat, politikai szövetségeseiket (például a *Népszavát*) vagy személyes kapcsolataiknak megfelelően egyes társasági lapokat (leendő *Dokumentum*-munkatársak rendszeresen írtak a *Színházi Életbe* és a *Ma Estébe*) szólították meg, hanem például kormánypárti és jobboldali lapokat is, mint a *Budapesti Hírlapot*, amely egyébként *A Tett* időszakától kezdve (1915–1916) hevesen támadta Kassákot, vagy a *Szózat* nevű szélsőjobboldali napilapot (1919–1926, 1925-től „keresztény és fajvédő politikai napilap”). „*Világtól ígéretet kaptam, illetve Székelyen keresztül esetleg sikerül össze varnom Diószegitől egy kritikát. Megismerkedtem a Szózat újságíróval ő határozott ígérettel tett a Budapesti Hírlapra és ha lehet a Szózatra. Ma megyek Földi Mihályhoz az est lapok [Est-lapok] végett. Népszavánál nem remélek, mert, képzeld Balog Vilma rólam írt kritikáját felére megkurtítva hozták avval, – mégse lehet egy Simon Jolánt így favorizálni. [...] Csak ki gondolhatnám, kivel írassak ott. Esti Kurir igazgatósága nem engedi, csak pénzért. Ma Este az én estémrel kapcsolatban húsvét utáni számban fog írni.*” Kassák és Simon Jolán hasonló tudatossággal és állhatatossággal szervezték meg Kassák 1926-os *Tisztaság* könyvének magyarországi kritikáját. Simon Jolán így írt ezzel kapcsolatban Kassáknak 1926 őszén: „*amint tapasztaltad az „Újságban” ismét nem írtak a könyvről. Erre én hétfőn össze akartam venni Pünkösddel. Mondtam neki, hogy mondja meg őszintén, ha nem érdekli őt a könyv és ne bolondítson. Mert az se hozzá se hozzánk nem méltó. Erre ő még kedvességgel kijelentette, hogy igenis érdekli őt és nagyon szígyelli hogy eddig nem írt róla igéri, hogy a hét valamelyik napján megjelenik a kritika. Mikessel is beszéltem, sőt Földivel is ugyanakkor közösen megbeszéltük, hogy az Estbe Szabó L. a P.N. ba [Pesti Napló] Szántó Rudolf és a M-ba [Magyarország] Szilágyi ír. Szilágyit én nyomom, Szántó sajnos most szabadságon van.*”²² Máshol Kassák szintén azt hangsúlyozza, hogy az elismert irodalmi lapok, a Budapesten megjelent napilapok mellett a társasági lapokkal, a kormánypárti lapokkal és a vidéki nagyvárosok lapjaival is fel kell venniük a kapcsolatot: „*nagyon fontos lenne hogy a kritikát jól megszervezd. Az Est lapok sokat jelentenének. A Színházi élet is, esetleg fényképpel. A kurzus lapokat se kell kizárni. Egy-két nagyobb vidéki laphoz is kell küldeni. Miskolci, Ceglédi, Debreceni, Győri stb. Ezeknek a pontos címét ott kell meg tudnod. Talán Hevesi vagy Komlós tud segítségre lenni ebben. De csak a jobb vidéki lapoknak kell küldeni. – A Nyugatot ne enged kibujni a kritika alól.*”²³ Egy másik levélből kiderül, hogy az ekkor a Tormay Cécile szerkesztésében megjelent *Napkeletet* is meg akarták szólítani.²⁴

A viták provokálása is része volt annak a törekvésnek, hogy Kassák (újra) megjelenjen a magyar irodalmi nyilvánosságban. Igyekezett felmérni, hogy érdemes-e vitába szállnia egy-egy recensenzsel. Simon Jolán így tájékoztatta Kassákot 1924-ben: „*most halom, hogy Szegi és Gergej[?] hozzá akar szólni, illetve meg akar támadni a vasárnapi „Újság” hozzá szólásod miatt. Ennek csak örülhetünk, mert ez mindenképpen a malmadra hajtja a vizet. Sőt már van <rá példa> iskolát csináltál, mert Fenyő megtámadja Strémet a róla illetve könyvéről írt kritikája miatt.*”²⁵ Később egy másik vita lehetősége merült fel Barta Lajossal, akinek a *Tisztaság* könyvéről jelent volna meg kritikája Komlós Aladáré mellett. Simon Jolán így tájékoztatta Kassákot: „*ebben a Nyugat számban jön kritika a könyvedről Komlós Aladártól. Ettől függetlenül Barta*

²⁰ ZELK 1970. – Zelk a *Dokumentum*mal kapcsolatban ötszáz megjelent példányra emlékszik, amely Kassák korábbi lapjainak és az 1920-as évek közepi Budapesten megjelent modernista lapok példányszámát ismerve reális szám.

²¹ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1924. április], KM-lev. 378/10, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

²² Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. szeptember–október], KM-lev. 2063/161, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

²³ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926. augusztus], KM-lev. 2031/39, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

²⁴ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/44, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

²⁵ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1924], KM-lev. 2063/46, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

L. is ír, mert erre ő maga jelentkezett.” Kassák válaszában arra kérte Simon Jolánt, hogy „Osváthtól kérdezd meg ha Barta írt a könyvemről esetleg érdemesen meg lehet-e válaszolnom, ha annak szükségét fogom látni?”²⁶ Végül Barta cikke nem jelent meg, így ez a vita elmaradt.

KASSÁK KÖZLÉSI STRATÉGIÁJA AZ INTÉZMÉNYESÜLT MODERNIZMUS FÓRUMAIN ÉS A FŐSODORBELI SAJTÓBAN 1925 ÉS 1927 KÖZÖTT

A fennmaradt levelezés alátámasztja azt az olvasói benyomást és az eddigi kutatásoknak azt a megállapítását,²⁷ hogy Kassák a közérdeklődésre számot tartó, közérthető, a nyugatos modernizmus esztétikai elvárásait beteljesítő (vagy azokat legalábbis nem irritáló) szövegekkel jelent meg a *Nyugatban*, míg avantgárd és avantgárdról szóló szövegeivel saját lapjaiban jelentkezett – illetve néha napilapokban, például a *Népszavában*, azonban ezekben az esetekben a lapon belül is támadták Kassákot és a szerkesztőket, akik publikálták őt. Például Osvát 1926 áprilisában azért nem közölte Kassák novelláit és verseit a *Nyugatban*, mert „hiába ő ezeket nem tudja megszokni”,²⁸ máskor pedig állítólag Kassák „mostani írásairól” úgy nyilatkozott, hogy azok „szélhámoságok”.²⁹ Ugyanebben az évben Kassák egy avantgárd művészetről szóló tanulmányt (gyanítható, hogy a *Korszerű művészet él* címűt) próbált meg elhelyezni a *Nyugatban*, amelyet Osvát visszautasított (Kassák korábban a lapban *Halott-e az új művészet* címen is tanulmányt akart közölni).³⁰ Simon Jolán úgy tájékoztatta erről Kassákot, hogy Osvát csak a *Nyugat* (vagy a saját) esztétikai normáinak is megfelelő szövegeket közli Kassáktól, az avantgárd vagy az avantgárdot támogató írásokat nem – akkor sem, ha azok „szépek”. „Osváth nem fogadta el a cikked. Ha ezt elfogadná, akkor a verseid is hozná mondja ő. Mert ő semmiképpen se adhat levegőt az ilyen írásnak amibe ő nem hisz. Nagyon szépen van megírva, de amit bene állítasz annak az igazában ő nem hisz. [...] Szívesen veszel tőled írást, csak ne azt az új hitvallást.”³¹

Kassák vállalta az Osvát által kínált kompromisszumot, és igyekezett az előnyére fordítani. Így írt ugyanennek az évnek az augusztusában Simon Jolánnak: „Osváthtól kérdezd meg akar-e egy cikket Picassó állítólagos megtéréséről és a francia új festészetéről? Aztán a holland festészetéről? Ha te jónak találsz az orosz cikkem akkor írniék ilyen dolgokat esetleg egy könyvet lehetne belőle kihozni. Talán akad majd kiadó ott rá, ha a *Nyugatban* jönnek. Mit szólsz hozzá?”³² Kassáknak ez a javaslata megfelelt volna Osvát elvárásainak, legalábbis így érthetjük a *Nyugat* szerkesztőjének szavait Simon Jolán közvetítésében egy másik levélből: „Picassóról írt mert az egy jó nevű festő, mondja megint [Osvát]. Hogy a Hollandi festőkről ha írsz, elfogadják-e azt így nem tudja megmondani. Csak ha már olvasta.”³³ Picasso ekkor már nem számított avantgárd festőnek abban az értelemben, hogy normasértó, felforgató, provokatív művészetet művelt volna. Már ekkor élő klasszikusként tartották számon, aki egyebek mellett jelentős műiaci sikereket is elért, ahogy ezzel a kortársak is tisztában voltak, és ahogy azt az avantgárdokkal foglalkozó művészettörténészek és elméletírók is hangsúlyozzák.³⁴

Kassák és Simon Jolán anyagi szempontból is megtervezte szövegeinek elhelyezését és kiadását. Nincs abban semmi meglepő, hogy egy író tudatosan tervezte meg saját közlési stratégiáját, ideértve az anyagi szempontokat is – csak ebből a korszakból, csak az utóbbi években megjelent monográfiákat figyelembe véve ez elmondható mások mellett Kosztolányi Dezsőről és Móricz Zsigmondról is.³⁵ Kassák és Simon Jolán két szempontot vett figyelembe, amikor Kassák szövegeit igyekezett elhelyezni a modernista, illetve fősodorbéli sajtóban: egyrészt, hogy az írások lehetőleg tükrözzék Kassák legújabb törekvéseit, az adott lapszerkesztővel való egyezkedésben tág teret hagyva a kompromisszumoknak, másrészt lehetőleg jó árat lehessen kérni az adott írásért.

²⁶ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/50, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

²⁷ KAPPANYOS 2008a, 423–432. Továbbá: TVERDOTA 1977a, 76–94; KAPPANYOS 2010, 103–112; 2013, 78–84.

²⁸ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. április], KM-lev. 2063/121, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

²⁹ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. május], KM-lev. 2063/129, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

³⁰ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1925. június–július], KM-lev. 378/13, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum. Keltezi és közli: CSAPLÁR 2000, 107–109.

³¹ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. július], KM-lev. 2063/143, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

³² Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/44, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

³³ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. július], KM-lev. 2063/143, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

³⁴ Kappanyos András a „sikeresség paradoxonáról” beszél, és azt a kérdést teszi fel: „vajon az avantgárd melyik ága tekinthető történetileg sikeresnek, melyik teljesítette az eredeti programot: az-e, amelyiknek sikerült áthangolni a normákat, s így magához alakítania a művészetbefogadás intézményrendszerét; vagy az, amelyiknek sikerült megőriznie radikalizmusát, s így kívül maradnia a rendszeren.” – KAPPANYOS 2008b, 13.

³⁵ Mások mellett: SZILÁGYI 2013.

Kassák a *Nyugat*-ban elhelyezett szövegeiben meglehetősen konvencionális kritikusként tűnik fel. A *Nyugat* profiljába vágó témákról ír, vagyis minden esetben kurrens kérdésekről, külföldi sztárszerzőkről és a *Nyugat* első nemzedékének műveiről. Kritikus eszköztára is illeszkedik a *Nyugat*-ban megszokott bírálatokéihoz: esztétikai szempontjai nem térnek el a *Nyugat*-ban akkor megszokott kategóriáktól, szövegeit stilisztikailag magas színvonalon formálja meg, bírálatai gyakran szigorúak, de nem provokatívak, és mindig árnyaltak. Egyik ebben az időszakban kelt levelében ezt olvashatjuk: „*Osvátnak átadtam Gellértől írott cikkem holnap szombatán kapok rá választ (Gellért olvasta tetszik neki).*”³⁶ Összefoglalóan elmondható, hogy Kassák értekező prózai életművének kiemelkedő darabjait közölte a *Nyugat*-ban 1926–1927-ben. Ennek megfelelően 1926 végén a *Nyugat*-ban ekkor publikált kritikasorozatáról és annak könyvalakban való megjelentetésének lehetőségeiről írt Simon Jolánnak:

„*A kért Szomory-cikk most elsején fog megjelenni. Most Gellért könyveivel foglalkozom, a következő számba vagy róla vagy Füstről írok. Nem tudom hogyan foglajam le magam helyesebben? Tudod, hogy regényt szerettem volna kezdeni, de most ingadozom ne próbáljam-e meg tanulmány kötet összehozását. Az önéletrajz után karácsonyra szeretnék egy új könyvet kihozni, mit gondolsz irodalom politikai szempontból[,] regény vagy az említett tanulmánykötet lenne-e helyesebb? Gondolom az önélet.[rajzot, vagyis az Egy ember életét] ugyanis mint, szépirodalmat fogják kezelni éppen ezért nem lenne érdektelen egy tanulmánykötet. Bevenném a Népszavában megjelent annakidején megjelent „Munkásmozgalom és művészet” című cikksorozatomat, Marinetti, Gorkij, Wells Szomory, Gellért, Füst új orosz képzőművészet Moritz, Babits, Kosztolányi cikkeket. Amik alá vannak húzva meg vannak írnom kellene tehát 4-5 cikket, ha jól menne ezt meg tudnám idejére csinálni. Ird meg erről a véleményed!!!!*”³⁷

A kritikakötet megjelentetésének az lett volna a jelentősége, hogy Kassák addig szétszórtan publikált kritikai szövegeit összegyűjtve művészeti és elméleti törekvéseinek koherenciáját hangsúlyozták volna. Simon Jolán szerint a „*Nyugat* vissza utasítása téged ne zavarjon. Ennek dacára is jó lenne, ha egy könyvre való ilyen cikket össze írnál. Ennek legalábbis olyan jelentősége lenne, mint az Álláspontnak”³⁸ volt. Az itteni sok hülye rózsaszínű [körülbelül ’megalkuvó baloldali’] és halványkék színű cikkekkal szemben a te határozott álláspontod le kell szögezned.”³⁹

Kassák lapszerkesztői pályája során tudatosan foglalkozott a piac és a művészet viszonyával, és több esetben alkalmazott alternatív megoldásokat ennek a viszonyrendszernek a kijátszására vagy megváltoztatására, a *Dokumentum* időszakában azonban alkalmazkodott az irodalmi és sajtópiac körülményeihez. A *Ma* folyóirat budapesti korszakától elméletileg és gyakorlatilag is szembesült azzal a kérdéssel, hogy miként lehet kapitalista viszonyok között nem kapitalista módon működő művészeti intézményt létrehozni.⁴⁰ Kassák a *Dokumentum* időszakában a sajtó-, és reklámpiac szabályrendszere szerint igyekezett érvényesülni. Arra tett kísérletet, hogy művészként éljen meg – egyfelől saját írói karrierjét építve a megszokott fórumokon, másrészt lapszerkesztőként egy (reményei szerint paradigmatis és befolyásos) nemzedéki és művészeti lap élén. Ezeket a körülményeket kell figyelembe vennünk, amikor Kassák korabeli (1925–1927) publicisztikáját vizsgáljuk. Egy 1927. májusi levelében arról ír, hogy jobb esztétikai belátása ellenére, a magas honorárium miatt adott verset a *Színházi Életnek*:

„*a Színházi Élettől vagy egy hétig jöttek a nyakamra (a Pán Imre [ekkor a Dokumentum szerzője is]), hogy lesz egy vers számuk, ahol a vezér költők fognak szerepelni, adjak nekik én is egy dolgot, ami valahogyan a Margit Szigettel van kapcsolatban (ez a költői téma). Nem akartam semmit írni végül azért gyötörték, akkor függetlenül a feladott témától engedjek egy régi versemet leköszölni. Ezt sem akartam megengedni – de mit tesz isten 450,000 koronát ajánlottak fel a közlésért, belementem a Tisztaság K[önyvé]-ből adtam, illetve kiengedtem írni egy verset. Szóval így mennek a dolgok.*”⁴¹

Egy másik levélben a *Népszavától* számítanak honoráriumra, ahogy Simon Jolán írta 1926-ban: „*mielőtt innen elutazok jó lenne a Népszavának eladni valamit. Mert most lehet. Csak dolgozz kuli! Eleget henyéltél!*”⁴² Simon Jolán előadójai szintén a megélhetést is szolgálták volna – ami nehézségekbe ütközött az infláció (Magyarország) és a hiperinfláció (Ausztria) éveiben, amikor „*olyan drága minden a kávéházban egy tea mindennélkül borralalóval 10.000 K[orona]*”, egy-egy

³⁶ Kassák Lajos, Nagy Piroska – Simon Jolánnak, [1927. május], KM-lev. 2032/3, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

³⁷ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926 vége], KM-lev. 2031/45, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

³⁸ KASSÁK 1924.

³⁹ Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926. július–augusztus], KM-lev. 2063/144, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

⁴⁰ Ld: DOBÓ – SZEREDI – RUDAS 2016.

⁴¹ Kassák Lajos, Nagy Piroska – Simon Jolánnak, [1927. május], KM-lev. 2032/3, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

⁴² Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926. július–augusztus], KM-lev. 2063/144, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

előadásért pedig pár százezer korona honoráriumot remélhetett. Egy 1925-ös levelében arról tájékoztatta Kassákot, hogy „jóindulatún lebeszéltek” egy önálló előadást szervezéséről, mert az „*egész vonalon krach van. Gellért [Oszkár] is és mindenki bele bukott. Ez igaz, azt láttam.*” A megoldást az jelentette, hogy Simon Jolán „*csak egyes szakszervezetekben próbált*” előadásokat szervezni (amennyire ez a forrásokból kikövetkeztethető, rendszeresen, de az előadások pontos száma és műsora nem ismert).⁴³ Az előadást nemcsak a nyilvánosság elérésének egyik módja volt, hanem pénzkereseti lehetőség is. Kassák egy 1926-os levelében egy bécsi szerzői est megszervezéséről ír, amelyen nem számított értő közönségre a bécsi magyar emigráció részéről, de amelytől bevételi forrást remélt: „*most biztatnak hogy csináljak egy »szerzői estet«. Talán nem lenne rossz pár százezer koronát össze lehetne ütni belőle. Gondolkodj ezen, ha hazajössz [Bécsbe] esetleg rögtön megcsináljuk. Nekem ugyan nincs sok kedvem hozzá. Nagyon nevetségesnek tartom ezek elé az emberek elé kiállni. De kereseti lehetőség és mégis csak meg kell majd tennem!*”⁴⁴

A DOKUMENTUM CÍMŰ LAP KORABELI RECEPCIÓJA

Ahogy láttuk, Kassák és Simon Jolán kimutatható módon képesek voltak befolyásolni saját megjelenésüket a nyilvánosságban, azonban Kassák és a *Dokumentum* korabeli recepcióját még számos más tényező befolyásolta, amelyekre nem voltak ráhatással. A következőkben azzal foglalkozom, hogy milyen szempontok merültek fel a *Dokumentum* korabeli fogadtatásában. Összefoglalóan elmondható, hogy ezek részben levezethetők a lap önleírásából, továbbá követik az avantgárd hazai fogadtatástörténetének mintáit, ugyanakkor részben eltérnek az irodalomtörténet-írásban a lappal kapcsolatban elhelyezett hangsúlyoktól. A folyóirat önleírására szolgáló elemeket a munkatársak, támogatók vagy apologeták a legitimáció szándékával fogalmazták újra a sajtóban. Részben ezeket idézték fel kritikusan a *Nyugat*-hoz köthető szerzők is, akik a *Dokumentum*-mal kapcsolatban a semlegesítés vagy leválasztás stratégiáját alkalmazták – Kassák bizonyos műveit más munkáival *szemben* emelték ki. Ezzel szemben a tömegsajtó nem a lap öndefiníciójából indult ki, hanem az avantgárddal kapcsolatos, ekkor már csaknem két évtizede alkalmazott megbélyegző beszédmódot aktivizálta.

Mielőtt elemezném ezeket az értelmezői stratégiákat, szükségesnek tartom jelezni, hogy a korabeli kritikusok összességében csekély jelentőséget tulajdonítottak a lapnak – szemben a későbbi irodalomtörténészekkel, akik a *Dokumentum*-ot a magyar avantgárd fontos eseményének tartják. Az általam figyelembe vett korpusz a lap megjelenésétől, 1926 decemberétől az 1927 őszeig tartó időszak vonatkozó recenzióit öleli fel – ekkor vált világossá a szerkesztők és a közönség számára is, hogy az újság nem fog többé megjelenni. Ebben az időszakban csupán néhány tucat említést találunk a *Dokumentum*-ról és ezek közül is csak néhány foglalkozik érdemben a lappal. Ez a szám akkor kevésnek számított, különösen, mivel a korszakban megjelentek külön a folyóiratoknak szentelt kritikák is. A szerény visszhang oka nem az volt, hogy az avantgárd művészetre általában kevés figyelem irányult volna. Éppen ellenkezőleg; ugyanekkor a sajtó érdemben tárgyalta a *Dokumentum*-mal egy időben fellépő, részben avantgárd „fiatal lapok” kérdését; Kassák hazatérését; a *Tisztaság* könyvét; az *Egy ember életét* és Kassák plakátművészetét. Úgy tűnik, ezek a kérdések érdekesebbek voltak a korabeli értelmezők számára, mint a *Dokumentum* – a folyóirattal sokszor az előbbiekkal összefüggésben foglalkoztak. Gyakran a *Dokumentum*-mal *szemben* emelték ki az *Egy ember életét* és Kassák alkalmazott grafikai munkáit (ezt nevezem a semlegesítés vagy leválasztás stratégiájának), ugyanakkor ezeknek az utóbbi kérdéseknek az interpretációival ezen a helyen nem foglalkozom.

Két ok miatt irányulhatott elenyésző figyelem a *Dokumentum*-ra. Az egyik tényező az volt, hogy Kassákéknek nehézséget jelentett nyilvánossághoz jutni. A *Dokumentum* kis példányszámban jelent meg, megoldatlan volt a terjesztése, és a korabeli források – a visszaemlékezésekkel összhangban⁴⁵ – arról számolnak be, hogy ezekre a példányokra is csekély igény mutatkozott. Az alacsony példányszám azonban önmagában nem magyarázza a visszafogott kritikai érdeklődést (például a *Nyugat* viszonylag alacsony példányszám mellett a magyar kulturális élet meghatározó fórumává tudott válni).

Fontosabb ok lehet, hogy a kritika a *Dokumentum*-ban csupán Kassák legújabb (tíz éven belül a negyedik) lapját látta, nem pedig a fiatal és magas színvonalon dolgozó avantgárd költők és a már ismert szerző, Kassák együttes kezdeményezését arra, hogy a kortárs avantgárd irányzatokat a maguk sokszínűségében felvonultassák. Míg az irodalomtörténet-írás a *Dokumentum* jelentőségét részben abban látja, hogy szemben Kassák korábbi lapjaival, a

⁴³ Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. március 12], KM-lev. 2063/65, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

⁴⁴ Kassák Lajos – Simon Jolán, KM-lev. 2031/47, [1926], Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

⁴⁵ Ezeknek bőséges gyűjteményét adja: M. PÁSZTOR 1977, illetve: ILLÉS – TAXNER 1976.

Dokumentum nem lényegében egyszereplős publikáció volt, hanem olyan, saját jogon is kiemelkedő szerzők együttműködése, mint Illyés Gyuláé, Déry Tiboré vagy Németh Andoré, addig ez a szempont nem jelent meg a korabeli kritikákban. Ez persze érthető: Illyés pályája elején járt; Dérynek ugyan már több kötete megjelent és a *Nyugat*ban is publikált,⁴⁶ de a számára ismertséget és kritikai elismerést hozó műveket később írta meg; Németh Andor pedig kritikusként volt (és maradt) ismert.

A *Dokumentum*ot elismerő szövegek is csak Kassákot emelték ki a szerkesztők közül. Maga Nádass József, aki szintén a lap munkatársa volt, Kristóf Károlynak a *Dokumentum* kiadásában megjelent verseskötetéről írott recenziójában „Kassák körül csoportosuló új magyar költőkről” beszélt.⁴⁷ A *Dokumentumb*a is író filmesztéta, Gró Lajos *Dokumentum: Kassák Lajos új szemléje* című cikkében a lapot úgy méltatja mint „Kassák hézagpótló művészeti és társadalmi szemléjé”, munkatársaira pedig „a köré csoportosuló új művészekként” hivatkozik, anélkül, hogy a főszövegben név szerint említene őket (igaz, cikke végén ismerteti az első szám tartalmát, itt viszont Nádass Józsefre Nádass Sándorként utal).⁴⁸ A több *Dokumentum*-munkatárs közreműködésével megjelenő *Láthatárban* egy név nélkül publikált, feltehetően promóciós céllal elhelyezett szövegben úgy jelenik meg a *Dokumentum*, mint ami „a volt Ma munkatársait gyűjti maga köré, Kassák Lajos és négy még természetesen fiatal író [közreműködésében]”. Illyés nevét nem szerepelteti a szöveg, Kassák mellett csupán Déry [így], Nádass [így] és Németh Andor neve tűnik fel.⁴⁹ A *Népszavában* elhelyezett hirdetés szerint „a Ma volt szerkesztője és több érdekes bécsi röpirat kiadója visszajövetele után nyomban lapot indított: a *Dokumentumot*.”⁵⁰ A rivális Magyar Írást szerkesztő Raith Tivadar szerint a *Dokumentum* az „emigrációból hazatért Kassák Lajos orgánuma. Munkatársai a Ma régi emberei közül valók”, igaz ő úgy véli, hogy „a lap szerkesztői, Déry Tibor, Németh Andor, Illyés Gyula már ismert nevek a magyar közönség előtt.”⁵¹

A *Dokumentum* munkatársai és támogatói mindenekelőtt annak vélt nemzetköziségevel kívánták legitimálni a lapot a sajtóban. Sokszor tekintélyelvű módon úgy mutatták be a folyóiratot, mint amely képes a kulturális centrumokból elhozni a kortárs művészetet a perifériára (Magyarországra), kimondva vagy kimondatlanul is provinciálisnak tételezve a többi lapot és a magyar irodalmi életet. Gró Lajos már idézett cikkében úgy véli, hogy „Magyarország az elmúlt hét-nyolc év alatt elszakadt azoktól a törekvésektől, amelyek a háború után zsákutcába került művészetet új utakra akarták terelni, s amelyek a külföldön ható tényezők voltak.” Emiatt szerinte „[mivel] a fejlődés fázisait nem lehet átugrani, [Magyarország] kiesett az európai művészi közösségből; az újabb művészi áramlatokat nem engedte magán keresztül, elmaradt a külföldtől.” Azonban úgy véli, hogy „a külföldi tartózkodás Kassákra és a köré csoportosuló új művészekre jó hatással volt, ami főleg abban nyilvánult meg, hogy minden korlátozás nélkül benne élhettek az új művészi törekvések közösségében, lépést tarthattak a fejlődéssel.” Ezért a *Dokumentum* „külsőleg és belsőleg egyaránt méltó reprezentánsa a magyar irodalomból oly sokáig száműzött új művészi törekvéseknek.”⁵² Máshol azt olvashatjuk, hogy „utóvégre jogunk, de kötelességünk is afelől tájékozódni, hogy kortársaink mire törekednek és howá igyekeznek. Kassák Lajos – a szerkesztő – éber érzékel járja be a nagyvárost.” Ezért szerinte „Kassák Lajos lapjára szükségünk van. Oly hangot üt meg újra nálunk, amely – mialatt másutt, letisztult – mifelénk egészen elcsuklott. Az új akarásnak ma nincs nálunk igazi fóruma, megfelelő rangú folyóirata. Kassák Lajos tehát fontos föladatot teljesít, amikor ezt a keservesen nélkülözött fórumot, mint lehetőséget megadja.”⁵³ Ugyanebben a viszonyrendszerben írja le a *Dokumentum* helyét egy *Népszavában* elhelyezett hirdetés, amely a „nemzetközi új művészek budapesti csoportjának” nevezi a lapot, mintha az avantgárd folyóirat egy multinacionális cég hazai leányvállalata lenne.⁵⁴ Erg Ágoston, maga is a *Dokumentum* szerzője, szintén úgy „propagálta” a lapot (ahogy a *Szatmár* [és Bereg?] című lapból származó újságkivághathoz írott kísérőlevélben fogalmazott), hogy egy nemzetközi trend hazai megjelenéseként írta le: „folyóiratok születtek Európa minden országában, a L'Esprit nouveau Parisban, a *Dokumentum* Kassák szerkesztésében Budapesten.”⁵⁵

A legitimáció másik módja az volt, hogy a *Dokumentum*ot a művészetet demokratizáló, a tömegkultúra jelenségeivel összekötő fórumként írták le – kimondva vagy kimondatlanul is szembeállítva az esztétizáló modernizmus (például a korai *Nyugat*) szemléletmódjával, amely szerintük kifinomult kulturális kódrendszert használó, és emiatt elitista újság

⁴⁶ Erről pl: REICHERT 2011, 67–79.

⁴⁷ NÁDASS 1927, 475.

⁴⁸ GRÓ 1927, 60–61.

⁴⁹ [N. N.] 1927, 31–32.

⁵⁰ J. S. 1927, 9.

⁵¹ RAITH 1927, 17–19.

⁵² GRÓ 1927, 60–61.

⁵³ J. S. 1927, 9.

⁵⁴ [N. N.] 1927, 9.

⁵⁵ ERG 1927.

volt. Erg szerint „bizonyos, hogy a mozzi, a boxmeccs, a jazzband messzebb távolodtak európai kultúránk szellemétől, mint exkluzív elődeik, a színház, a löverseny és Beethoven, de ezzel a kvalitásbeli engedménnyel százszázalékos és milliók számára nyitották fel az utat és megindultak egy előjövendő kollektivitás felé” – ezt a mai „százszázalékos emberré teljesedő” „embertípust” mutatja be a *Dokumentum*.⁵⁶ Nádass cikkében a *Dokumentumot* a „Ma átfogóbb látókörű folytatásának” nevezi.⁵⁷ A lap *Népszavában* elhelyezett hirdetései képes magazinként igyekeztek eladni a lapot, amely „bő illusztratív anyagot” tartalmaz.⁵⁸

A *Dokumentumtól* független szerzők a lap egyik legitimációs kísérletét sem méltányolták. A tömegsajtó éppen-séggel antidemokratikus, elitista fórumnak vélte a lapot, amely az elképzelt olvasóközönség, vagyis a proletárok számára érthetetlen művészetet közöl, azzal a céllal, hogy becsapja őket és nyereszkedjen rajtuk.⁵⁹ Eszerint az értelmezés szerint a folyóirat azt akarja elhitetni a jóhiszemű közönséggel, hogy minél érthetlenebb valami, annál korszerűbb. A korszerűség pedig olyan szimbolikus tőkét jelentene szerintük, amelyet könnyű szerrel pénzzé lehet tenni. A *Délmagyarországon Költői verseny* címen megjelent, Kassák Lajosnak tulajdonított gúnyvers szerint:

*Most egész értelmesen fogok írni.
De nem erőltetem meg magamat.
Népünnepepy. Belépti díj.
Nincs szabad bemenet a kertbe.
Proletároknak kívül tágasabb.
Az universon valamivel nagyobb méretű.
Szervezzétek meg az organizációt!
A Dokumentum egyenként kapható!*

Az avantgárd költészet „érthetlenségéről” más versparódiákban is olvashatunk. A *Pesti Hírlap* viccrovata például az expresszionista versnyelvre jellemző modorosságokat pellengérré állító, burjánzó metaforákat használó szöveget közöl egy sétáló nőről és egy finom szivarról („füstorgiába kábult gyomorgyanú kéke bömpöhygése a szájak szélén, ohadt csodálatos nikotinzenéje a csámpás csömörben”). Egy „szakoktatásról” szóló szöveg, amelyet a költők számára az „Új Föld és a Dokumentum folyóiratok, melyek a legmodernebb költészetet ápolják” tesznek szükségessé, viszont hangsúlyozza, hogy amikor pénzt kér az avantgárd költő, akkor világosan fogalmaz:

KÉRDÉS: Mit mond barátjának, aki tíz pengővel már régen tartozik önnek?

FELELET: Nyomorult, add meg a tíz pengőt.

KÉRDÉS: Mért oly világosan?

FELELET: Hogy megértse a gazember!⁶⁰

A szándékoltan érthetetlen, pénzhajhász avantgárd költő figurája elterjedt toposz volt a magyar sajtóban. Első megfogalmazása Karinthy Frigyesztől származik, amit Kassák közvetlenül a *Dokumentum* megjelenése előtt, 1926 augusztusában fel is idéz:

„Karinthy egyszer azt írta rólam, hogy svindli az egész irodalmam, az abból is látszik, hogy például a Ma című lapom előfizetési felhívása mindig érthető nyelven van megírva. Mikor ezt olvastam, kétsége voltam esze a magyar kritika „magasztos szempontjain és emelkedett stílusán”. Azóta már persze begyógyult ez a „sebem” és vagy tíz esztendő is elmúlt. Az új művészi mozgalmat és annak tagadhatatlan eredményeit ma is Karinthy szemével nézni mégis furcsa lenne kissé. Ma már a leglaikusabb olvasó is tudja, hogy a Nyugat sem Babits csengő rímeivel írja meg az előfizetési felhívását. Annál az egyszerű oknál fogva nem, mert vers, mint művészet abszolút öncélú lírai megnyilatkozás, az előfizetési felhívás pedig üzleti formula.”⁶¹

⁵⁶ ERG 1927.

⁵⁷ NÁDASS 1927, 475.

⁵⁸ [N. N.] 1927, 9.

⁵⁹ Külön vizsgálat tárgya lehetne, hogy miként befolyásolta (szervezte, határozta meg) az avantgárd poétikáról szóló, helyenként elmélyült diskurzust is a tömegsajtóban az „érthetlenséggel” és „értelmetlenséggel” kapcsolatban megfogalmazott vád. Például a következő szövegekben: DÉRY 1927a, 181–186; 1927b, 586–590; PAP 1927, 318–320; SINKÓ 1927, 316–318; DÉRY 1928, 116–121; NÉMETH 1927, 128–129; [N. N.] 1928, 8; M. T. 1928, 284; KASSÁK 1927a, 209–210. A kérdésről: BALÁZS 2013, 57–74. Ld még: SEREGI 1998, 389–416.

⁶⁰ DYMI 1927, 8.

⁶¹ KASSÁK 1926, 18.

Más kritikusok szintén szándékolt érthetetlenségről beszéltek a *Dokumentum* kapcsán, azonban méltányosabban ítélték meg az avantgárd költők motivációit. Komlós Aladár *Láthatárba* írott kritikája a korszellemmel, intellektuális divatokkal, az „újnak a mindenáron való akarásával” magyarázza, hogy a *Dokumentum* és az új folyóiratok „az Új kultuszának ebben a betegségében sorvadnak el”, és ez „készteti az írókat oktalán tróndöntő gesztusokra és mindenféle keresettségekre, az olvasókat pedig őszintétlen, hamis értékelésekre.”⁶² Kállay Miklós hasonlóképpen – a leválasztás értelmezési stratégiájának megfelelően – őszintétlennek ítéli Kassák „számokkal címzett verseit” és a „Dokumentum lelki, és ha szabad ezt a szót használni »esztétikai« hitvallását”, amik „poszhatag könyvszagot és bágyadt irodalmárságot árasztanak”. Kállay nem fogalmaz meg feltételezéseket azzal kapcsolatban, hogy Kassák és a *Dokumentum* többi költője miért választotta ezt az utat, mindenesetre lírájával szembeállítva méltatja Kassák önéletrajzát „öszönös antiintellektualizmusáért”.⁶³

ÖSSZEGZÉS

Kassák és Simon Jolán felismerték, hogy radikális esztétikai és politikai programjukat (az avantgárdot) részben a már létező irodalmi intézményeken keresztül és az irodalmi mező szereplőivel párbeszédben kell megfogalmazniuk. Kassák ambíciója azonban elsősorban nem az volt, hogy sikeres íróvá váljon, hanem az, hogy lapjain (esetünkben a *Dokumentumon*) keresztül olyan platformot hozzon létre, amely a művészetről való gondolkodásnak (elsősorban a modernség nyugatos paradigmájának) alternatíváját nyújtja. Ennek érdekében Simon Jolánnal a nyilvánossághoz jutás minden rendelkezésükre álló eszközt bevetették – tanulmányomban elsősorban Kassák diskurzusformáló kísérleteivel, vagyis az avantgárddal kapcsolatos kritikai visszhang befolyásolásának módszereivel foglalkozom. Figyelembe véve Kassák ekkori tevékenységének (különösen a *Dokumentumnak*) a recepcióját; a *Dokumentum* megszűnését és Kassák későbbi írói karrierjét, megállapítható, hogy a szerző – részben fenti tevékenységének köszönhetően – sikeresen építette fel magát íróként az irodalmi életben. A *Dokumentum* arra vonatkozó kísérlete azonban beteljesületlen maradt, hogy az irodalommal kapcsolatos domináns diskurzust megváltoztassa, és hogy az irodalmi mezőt az avantgárd programja alapján átformálja.

⁶² KOMLÓS 1927, 34–35.

⁶³ KÁLLAY 1928, 155–156.

IRODALOM

BÄCKSTRÖM, Per

2007 *Centre–Periphery – The Avant-Garde and the Other*. Tromsø.

BALÁZS Imre József

2013 Laknak-e a homokórában madarak? Déry Tibor szürrealista korszakáról. *Alföld* 12. 57–74.

BOURDIEU, Pierre

2001 La production et la reproduction de la langue légitime. In: Pierre Bourdieu: *Langage et pouvoir symbolique*. Párizs. 67–99.

2013 *A művészet szabályai: az irodalmi mező genezise és struktúrája*. (Ford.: Seregi Tamás.) Budapest.

CSAPLÁR Ferenc

1975 Kísérlet a Ma hazai folytatására. *Literatura* 3–4. 102–127.

2000 Kassák Lajos levelesládájából. In: Pomogáts Béla (szerk.): *A virágnak agyara van*. Budapest. 107–109.

DERÉKY Pál

1993 Németh Andor és Kassák Lajos irodalomeszménye a húszas években. *Irodalomtörténeti Dolgozatok* 181. 133–148.

DOBÓ Gábor

2015 Kassák Lajos *Egy ember élete* című önéletrajzának fogadtatása 1927–1928-ban. *Literatura* 3. 277–288.

2016 A futurizmus Magyarországon (1909–1944) *Irodalomtörténeti Közlemények* 6. 709–728.

2017 Nemzedékváltás, szintézis és az új társadalom programja: a *Dokumentum* Budapesten 1926–1927-ben. In: Balázs Eszter – Sasvári Edit – Szeredi Merse Pál (szerk.): *Művészet akcióban: Kassák Lajos avantgárd folyóiratai A Tett-től a Dokumentumig (1915–1927)*. Budapest. 207–233.

2018 Kassák Lajos hazatérése. A nyilvánossághoz jutás gazdasági és jogi feltételei a bécsi *Ma* és a budapesti *Dokumentum* közötti időszakban. *Irodalomtörténet* 3. 274–297.

DOBÓ Gábor – SZEREDI Merse Pál – RUDAS Klára

2016 *Elképzelni egy mozgalmat: a Ma Budapesten*. (Kiállítás és kiállítási leporelló, 2016. szeptember 24 – 2017. január 15. Kassák Múzeum.) Budapest.
Online: <http://kassakmuzeum.hu/index.php?p=kiallitas&id=202> (Utolsó letöltés: 2019. augusztus 26).

FORGÁCS, Éva – MILLER, Tyrus

2013 The Avant-Garde in Budapest and in Exile in Vienna. In: Peter Brooker – Sascha Bru – Andrew Thacker – Christian Weikop (szerk.): *The Oxford Critical and Cultural History of Modernist Magazines (Europe 1880–1940)*. Oxford–New York. 1128–1156.

GRAMSCI, Antonio

1970 Az értelmiség kialakulása. In: Antonio Gramsci: *Filozófiai írások*. (Ford.: Rozsnyai Ervin.) Budapest. 271–293.

1971 *Gli intellettuali e l'organizzazione della cultura*. Roma.

ILLÉS Ilona – TAXNER Ernő

1976 *Kortársak Kassák Lajosról*. Budapest.

KAPPANYOS András

2008a *A Nyugat és az avantgárd*. *Literatura* 4. 423–432.

2008b *Tánc az élen: ötletek az avantgárdról*. Budapest.

2010 Izmusok az aktivizmusban – Aktivizmus az izmusok között. *Literatura* 2. 103–112.

2013 A magyar avantgárd elfeledett költőiből. *Alföld* 3. 78–84.

M. PÁSZTOR József

1977 *Búvópatakok: a két világháború közötti baloldali folyóiratok szerkesztőinek, munkatársainak emlékezései.* Budapest.

REICHERT Gábor

2011 A két hang hasonlított egymásra, de valahogy mégis különbözött egymástól. Déry Tibor legelső pályakezdése (1917–1920). *Irodalomismeret* 4. 67–79.

SEREGI Tamás

1998 Déry Tibor: *Az ámokfutó*. Megjegyzések a magyar dadaista líra poétikájához. *Literatura* 4. 389–416.

SZILÁGYI Zsófia

2013 *Móricz Zsigmond*. Budapest–Pozsony.

SZOLLÁTH Dávid

2015 Magyar irodalmi mező az 1920-as években. *Literatura* 2. 161–184.

TVERDOTA György

1977a *A Nyugat és az avantgarde között*. *Literatura* 3–4. 76–94.

1977b Az avantgard Ady-képe. *Irodalomtörténeti Közlemények* 4–6. 663–678.

VAN DEN BERG et al.

van den BERG, Hubert – HAUTAMÄKI, Irmeli – HJARTARSON, Benedikt – JELSBÄK, Torben – SCHÖNSTRÖM, Rikard – STOUNBJERG, Per – ØRUM, Tania – AAGESEN, Dorthe
2012 Preface. In.: Hubert van den Berg – Irmeli Hautamäki – Benedikt Hjartarson – Torben Jelsbak – Rikard Schönström – Per Stounbjerg – Tania Ørum – Dorthe Agesen (szerk.): *A Cultural History of the Avant-Garde in the Nordic Countries 1900–1925*. Amsterdam–New York.

ZELK Zoltán

1970 Egyember-látta matiné. *Élet és Irodalom* 1970. január 31.

FORRÁSOK

Korabeli kiadványok és sajtóforrások

[N. N.]

1927 Folyóiratok. *Láthatár* 1. 31–32.

[N. N.]

1928 Legyen-e értelme a versnek vagy ne?. *Pesti Napló* 1928. április 19. 8.

[N. N.]

1926 Tisztaság könyve. *Győri Lloyd*. 1926. június. Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum, újságkivágat-gyűjtemény, n. 4.

DÉRY Tibor

1927a A homokóra madarai. *Korunk* 3. 181–186.

1927b Csicsérgés a homokóra körül. *Korunk* 7–8. 586–590.

1928 Egy vers keletkezése. *Nyugat* 2. 116–121.

DYMI

1927 Költők iskolája. *Pesti Hírlap* 1927. április 14. 8.

ERG Ágoston

1927 c. n., *Szatmár [és Bereg?]*. 1927. augusztus 18. [Kassák Múzeum–Petőfi Irodalmi Múzeum, újságkivágat]. A kísérőlevél jelzete: KM-lev. 1584.

GRÓ Lajos

1927 *Dokumentum: Kassák Lajos új szemléje. Korunk* 1. 60–61.

HEVESY Iván

1926 Kassák Lajos: „Tisztaság könyve”. *Népszava*. 1926. június 23. 2–3.

J. S.

1927 *Dokumentum. Népszava*. 1927. január 1. 9.

KÁLLAY Miklós

1928 *Egy ember élete. Kassák Lajostól. Könyvbarátok Lapja* 2. 155–156.

KASSÁK Lajos

1924 *Álláspont*. Bécs.

1926 Művészet és propaganda. Néhány szerény megjegyzés. *Újság* 1926. augusztus 22. 18.

1927a Az új versről. *Korunk* 3. 209–210.

1927b *Egy ember élete, II. rész, Kamaszévek*. Budapest.

KOMLÓS Aladár

1926 Kassák Lajos: *Tisztaság Könyve. Nyugat* 18.

1927 [*Új folyóiratok, régi hangok* rovatban]. *Látbatár* 3. 34–35.

M. T. [MÁNDY Teréz]

1928 Vita az új líráról. *100%* 8. 284.

MELLÉKY Kornél

1926 Kassák Lajos, *Tisztaság könyve. Magyar Írás* 7–8. 57.

N. N.

1927 c. n.. *Népszava*. 1927. február 27. 9.

NÁDASS József

1927 Mestercsapás. *Korunk* 7. 475.

NÉMETH Andor

1927 Új világérzés és új költészet. *Korunk* 1927. február. 128–129.

P[ÜNKÖSTI] A[ndor]

1926 Művészet és propaganda: Kassák Lajos *Tisztaság könyve. Újság* 1926. augusztus 15. 30.

PAP József

1927 Válasz Déry Tibornak. *Korunk* 4. 318–320.

RAITH Tivadar

1927 Új lapok köszöntése. *Magyar Írás* 3. 17–19.

SINKÓ Ervin

1927 A homokóra madarai egy harmadik felszólaló megvilágításában. *Korunk* 4. 316–318.

Kézírtos források

- Kassák Lajos – Simon Jolán, KM-lev. 2031/47, [1926], Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1924. április], KM-lev. 378/10, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1925. június–július], KM-lev. 378/13, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926 vége], KM-lev. 2031/45, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926. augusztus], KM-lev. 2031/39, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926. július–augusztus], KM-lev. 2063/144, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/22, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/24, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/26, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/44, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2031/50, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos – Simon Jolánnak, [1926], KM-lev. 2063/54, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Kassák Lajos, Nagy Piroska – Simon Jolánnak, [1927. május], KM-lev. 2032/3, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1924], KM-lev. 2063/46, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925. március 12], KM-lev. 2063/65, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1925], KM-lev. 2063/54, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. április], KM-lev. 2063/121, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. július], KM-lev. 2063/143, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. május], KM-lev. 2063/129, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Simon Jolán – Kassák Lajosnak, [1926. szeptember–október], KM-lev. 2063/161, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.
- Simon Jolán – Kassák Lajosnak, 1926. szeptember 10, KM-lev. 2063/155, Petőfi Irodalmi Múzeum–Kassák Múzeum.

GÁBOR DOBÓ

REALPOLITIK OF THE AVANT-GARDE: AN EXPERIMENT BY LAJOS KASSÁK TO ORGANISE THE CRITICAL RECEIPT OF HIS OWN WORKS AND HIS PAPER TITLED *DOKUMENTUM* AFTER HIS EMIGRATION TO VIENNA (1925–1927)

In my study, I examine how and with what results Lajos Kassák tried to embed his periodical titled *Dokumentum* (1926-1927, Budapest), regarded as an avant-garde publication, in the already existing Hungarian system of cultural institutions and discourses. It is a paradox situation because, like the other representatives of historical avant-garde, Kassák sometimes emphasised his position outside the cultural system of institutions, which he considered fossilised, rather provocatively, while using it at the same time. Taking into account the reception of Kassák's activity at the time (especially that of *Dokumentum*), the discontinuation of the periodical, and Kassák's later career as a writer, we can establish that the author successfully built himself up as a writer in the literary life, partly thanks to his above activity. On the other hand, his experiment with *Dokumentum* remained unfulfilled regarding changing the dominant discourse regarding literature and transforming the literary field based on the program of the avant-garde.